

PARADIGME ALE CUNOAȘTERII ISTORICE ȘI INTERPRETAREA ISTORIEI ÎN CONTEMPORANEITATE

Dumitru DODUL

Universitatea de Stat din Moldova

Interpretarea istoriei în cadrul teoriilor clasice și contemporane servește ca bază teoretică pentru a determina: problema de sensul istoriei; modelele de interpretare a procesului istoric; modelele de cunoștințe istorice și specificul obiectului de cunoștințe istorice. Filosofia istoriei, care în epoca modernă a fost determinată de gândul istoric, este schimbată în contemporaneitate într-o orientare anistorică care se ocupă mai ales cu problema de interpretare și comunicare, renunțarea la cultul rațiunii și ideea progresului istoric și susținând, împreună cu hermeneutica, ideea de lipsă de obiectivitate a cunoașterii istorice. Filosofia anistorică începe cu exponenți ai filosofiei de viață, ai hermeneuticii filosofice și se termină cu filosofia postmodernă. În același timp, rezultatele cercetărilor efectuate până în prezent nu oferă o imagine adecvată asupra particularităților de istorie și filosofie a istoriei. Astfel, dezbaterile științifice au avut loc la cel mai înalt nivel de forumuri naționale și internaționale organizate în conformitate cu provocările de la începutul secolului XXI, ale noii paradigme, care ar determina relația fundamentală dintre istorie și om, dintre dezvoltarea realității istorice și conștiința istorică.

Cuvinte-cheie: istorie, istoricism, anistoric, conștiință istorică, mondializare.

PARADIGMS THE HISTORICAL KNOWLEDGE AND INTERPRETATION OF HISTORY IN CONTEMPORARY AGE

The interpretation of history within the classical and contemporary theories serves as theoretical base to determine: the problem of the meaning of history; the models of interpretation of the historical process; the models of historical knowledge and the specific of the object of historical knowledge. The Philosophy of History, which in the Modern Age has been determined by the historicist thought, is changed in the contemporaneity into an ahistorical orientation dealing mostly with the problem of interpretation and communication, giving up the cult of reason and the idea of the historical progress, and claiming, together with hermeneutics, the idea of missing of the objectivity of the historical knowledge. The ahistorical philosophy begins with the exponents of the philosophy of life, of the philosophical hermeneutics, and ends with the postmodern philosophy. At the same time, the results of the researches made till now do not offer an adequate image on the particularities of history and philosophy of history. Thus, the scientific debates held on the highest level of the national and international forums have to conduct to elaborate, according to the challenges of the beginning of the 21st century, of the new paradigm which would determine the fundamental relation between history and man, between the development of the historical reality and the historical conscience.

Keywords: history, historicism, ahistorical, historical consciousness, globalization

Suntem contemporanii epocii mondializării. Asistăm la crearea unei noi societăți cu noi instituții care cultivă coduri comune fără de care noua ordine mondială nu se va putea menține. Deși mondializarea ascunde numeroase ambiguități și ambivalențe, este vizibilă existența unei legități care conduce spre o unitate. Noile instituții trebuie să fie capabile să supravegheze și să reglementeze la nivel global proiectul de stăpânire a lumii prin știință și progres. Surprinzător, dar progresul nu mai este destinat emancipării și bunăstării omului, el devine un proces fără subiect, fără finalitate și fără obiectiv, care nu are altă alternativă decât a se mișca sau a se prăbuși. Acesta este și rezultatul amestecului elementelor de politică economică ultraliberală cu altele neocolectiviste, ce produce o simbioză greu de imaginat și de administrat.

Studiind procesele globale contemporane, cercetătorii nu pot explica conflictele identitare, apelând doar la conștiința națională și la cea istorică. Transformările sociale și spirituale de la acest început de mileniu se concentrează asupra unei caracteristici umane, și anume: asupra nevoii recunoașterii, ea fiind sinonimă identității. Astfel apare necesitatea unei istorii care filtrează trecutul, îl adaptează și îl structurează în sensul paradigmelor prezentului.

În mod natural, istoria avansează lent, în special atunci când schimbarea este la fel de importantă ca și tranziția de la o lume „dezbinată” a trecutului la una „unită” a viitorului. Istoria este cea mai adâncă inițiere în umanitate și ea nu poate fi făcută fără memorie. Istoria și conștiința istorică au scopul de a oferi o memorie istorică, care va lumina, prin intermediul trecutului, prezentul și viitorul.

Construind o piață unică a bunurilor și informațiilor, globalizarea a revitalizat surprinzător forțele aparent adormite ale identității. Astfel, renașterea identităților este privită ca ceva care iese din cadru, întrucât contrazice procesul istoric actual.

De aceea istoria nu poate evita contradicțiile pe care omul trebuie să le îndure și să le depășească pentru atingerea scopului propus. Aceasta este drama cu care se confruntă oamenii și grupările sociale.

Faptele, acțiunile, viața unui om sunt prin excelență viața sa istorică. Omul și istoria din punct de vedere ontic, dar și metodologic și epistemologic, nu sunt entități antitetice polare. Ruperea omului de istorie ne apare tot atât de imposibilă precum ruperea istoriei de om, conceperea ei fără acei care o fac și o trăiesc.

Omul este ființă istorică, produs și creator de fapte istorice, obscure sau strălucitoare, de excepție unice, sau indefinit repetabile, din momentul constituirii sale ca subiect ce dă finalitate proprie și sens acțiunilor și conduitelor sale. De aceea, nimic din activitatea materială și spirituală cu care omul a schimbat lumea și conținutul epocilor nu scapă istoriei și putem subscrie postulatul istoriei ca știință a omului.

Chiar dacă această știință rămâne permanent fragmentară, parțială, ne oferă doar fragmente ale aventurii umane, istoria conferă un sens ansamblului pe care nu-l poate epuiza.

Totodată, istoria este cea mai mare ispită a omului. Caracterul masiv al istoriei și măreția aparentă a proceselor care o compun se impun de o manieră extraordinară omului, care este literalmente zdrobit de ea conșimțând să fie unealta devenirii istorice. Acesta este conflictul tragic care există între om și istorie și care este imposibil de soluționat.

Din perspectivă escatologică, istoria este făcută de intervențiile active ale personalităților istorice, dar istoria, în fond, nu ține seama de persoană, de ceea ce are persoana unic, de neînlocuit, ireductibil. Istoria se interesează de general, chiar atunci când se ocupă de individual. O astfel de istorie se face pentru omul mediu și pentru mase, dar omul mediu este o unealtă abstractă, nu o ființă concretă. Pentru omul mediu, orice alt om se transformă într-un mijloc. Această istorie stă sub semnul universalului și generalului, amândouă dominând particularul și individualul. Omul este obligat să accepte greutatea istoriei, el este incapabil să iasă din ea și să se elibereze, căci destinul lui se realizează în istorie. Omul este ființa în care lumea istorică este prezentă și cu care se intercalează din interiorul ei. Astfel, noțiunea de ființă istorică exprimă continuitatea devenirii umanului în dublu sens: cel al contemporaneității omului cu datele esențiale ale structurii și devenirii colective în care există, dar și acel al actualizării datelor, care îl preced. Existența istorică este reflectată în conștiința istorică care reunește într-o matrice complexă și contradictorie elemente ce exprimă niveluri diferite de cunoaștere și înțelegere a ceea ce este istoria.

Însăși ideea istoriei, în concepția lui R.G. Collingwood, aparține epocii Moderne. Analiza concepției moderne asupra istoriei necesită o evadare în epocile anterioare, pentru elucidarea izvoarelor și formelor ce au precedat apariția ei. Astfel, ideea istoriei se perindă în evoluția omenirii sub următoarele forme tipice: istoriografia greco-romană, creștinismul, etapa preștiințifică a istoriei și istoria științifică [12]. Expunând teoriile specifice fiecărei perioade, R.G. Collingwood aduce un șir de critici care demască atitudinea sa față de istorie și sarcina istoricului. Menirea istoricului este de a-și aminti că evenimentul a fost o acțiune și că scopul lui principal este de a se integra în acțiune, de a discerne ideea care explică cauza ei. Cu alte cuvinte, pentru istorie, obiectul care trebuie descoperit nu este un simplu eveniment, ci ideea exprimată în el. A descoperi această idee înseamnă a o înțelege. Ideea istoriei în filosofia clasică și în cea contemporană cunoaște două paradigme: istoricistă și anistorică.

Filosofia istoriei, ca domeniu separat al cercetării filosofice, este un produs al modernității, apărut ca rezultat al „deficitului de transcendență” și se instituționalizează prin Voltaire, care introduce acest termen în filosofie, și prin operele romanticilor, care au produs răsturnarea ideilor renascentiste privitor la istorie. Având la bază concepția progresului istoric, a evoluției rațiunii umane, atât de exaltată în Renaștere și Iluminism, reprezentanții Romantismului privesc fiecare epocă istorică prin prisma dublei sale valori: valoarea în sine pe care a atins-o spiritul acelei epoci și cea a locului pe care îl ocupă perioada în procesul evoluției, ce duce spre atingerea altor valori, superioare.

Noua ramură filosofică evoluează în continuare în două etape, practic corespunzătoare perioadelor istoriei filosofiei: epoca Modernă și cea Contemporană. Filosofia clasică ori gândirea filosofică a epocii Moderne se caracterizează ca fiind istoricistă, în perioada contemporană vor predomina abordările anistorice.

Istoricismul presupune credința în existența unei necesități istorice obiective, desfășurarea căreia asigură un progres, o mișcare ascendentă spre un scop cu epocile ce succed, formând treptele acestei mișcări și încrederea în posibilitatea rațiunii umane de a percepe legăturile generale ale dezvoltării istorice [9].

Istoricismul, drept moment definitoriu al filosofiei istoriei din perioada modernă, se caracterizează prin: încrederea în existența unei necesități istorice (ceea ce pune în mișcare istoria); încrederea în existența unor legi obiective ale istoriei (care pot fi cunoscute); încrederea că aceste legi pot fi descoperite; încrederea că în baza cunoașterii acestor legi poate fi prevăzută dezvoltarea în continuare a istoriei omenirii [10, p.7].

Urmărind aceste trăsături, observăm că ele sunt o aplicație a tendinței generale ce predomină în gândirea acestei epoci, și anume: a încrederii maxime în puterea rațiunii umane de a cunoaște. Această perioadă, numită istoricistă, se concretizează în două orientări: *dialectica hegeliano-marxistă* și *pozitivismul*.

Pentru dialectica hegeliano-marxistă este specifică descrierea procesului istoric conform legilor dialectice. Dat fiind că filosofia istoriei de orientare hegeliană este o parte componentă a unui sistem filosofic unitar și integrat, această orientare concepea mersul istoriei ca pe un proces unitar și ascendent. Istoria se realizează după legi universale și speciale, caracterul necesar al acestor legi asigură atingerea scopului.

Pentru a elucida conținutul teoriei hegeliene privitor la istorie, am analizat concepțiile premergătorilor, care au influențat formarea dialecticii hegeliano-marxiste istorice. Astfel, liniile generale ale concepțiilor lui J.Herder, Im.Kant, J.Schiller, J.G. Fichte, F.Schelling ne permit trecerea la analiza nemijlocită a dialecticii hegeliene, una din cele două direcții importante ale filosofiei clasice a istoriei, numită altfel istoricistă.

G.W.F. Hegel nu percepe filosofia istoriei drept niște idei filosofice asupra istoriei; pentru el acesta este însăși istoria ridicată la o treaptă mai înaltă și devenită filosofică în comparație cu cea empirică. Altfel spus, istoria nu doar stabilește faptele, dar și le înțelege, cunoscând cauzele a ceea ce s-a întâmplat anume așa cum s-au întâmplat [5]. Istoria filosofică va fi istoria universală a omenirii, ca și la J.Herder, și va da tabloul progresului de la epoca primitivă până la contemporaneitate. Asemenea teoriei kantiene, Hegel anunță că, de fapt, conținutul procesului istoric este dezvoltarea libertății, egală cu rațiunea morală a omenirii, expusă în sistemele exterioare ale relațiilor sociale. Istoria atinge culminația nu în utopiile viitorului, ci în prezentul dat, căci istoricul nu știe nimic despre viitor, ca și la J.Schiller. Libertatea omului coincide cu conștientizarea ei de către om, astfel dezvoltarea libertății este dezvoltarea conștiinței, procesul gândirii sau evoluția logică, în care noțiunea de libertate trece prin faze diferite și necesare, ceea ce susținea și J.G. Fichte. Până la urmă, istoria filosofică prezintă un tablou al evoluției omenirii, ea este un proces cosmic, în care lumea se realizează pe sine însăși prin autoconștiință ca spirit, idee elaborată de F.W.J. Schelling. Astfel, putem menționa că toate principiile caracteristice filosofiei istoriei hegeliene sunt luate de la precursori. Considerăm că Hegel, printr-o deosebită artă a unificării viziunii predecesorilor, ne-a oferit o concepție remarcabilă pentru secolul al XIX-lea, care a influențat foarte mult elaborarea teoriilor ulterioare.

Hegel renunță să analizeze istoria după analogie cu natura. Istoria și natura sunt diferite; în natură procesele se repetă aproape identic și în fiecare ciclu nu apare nimic nou – o astfel de poziție este remarcată ca evoluționistă. Istoria niciodată nu se repetă, ea se mișcă pe spirală, nu ciclic, astfel încât momentele ce par că sunt repetabile totdeauna se deosebesc purtând în sine noul.

Diferența pe care a observat-o Hegel este salutară numai în măsura renunțării la evoluționism; cât privește repetabilitatea, procesele naturii totuși poartă în sine și noul. În acest context, putem susține că această diferență constă în faptul că istoricul trebuie să reproducă evenimentele, să reconstruiască trecutul. O consecutivitate de evenimente nu este o consecutivitate istorică până când nu sunt produse de acțiuni ori motive care, în fond, ar putea fi reproduse în conștiința istoricului. Hegel a avut dreptate atunci când a făcut concluzia că nu există istorie în afara vieții omenestii. Astfel, am putea rezuma ideile lui Hegel despre istorie în următoarele teze:

- istoria reprezintă prin sine istoria gândirii. Evenimentele istoriei sunt cognoscibile pentru istorie doar ca idei exteriorizate. Cu alte cuvinte, sarcina istoricului nu este de a afla ce făceau oamenii, ci de a înțelege ceea ce ei gândeau la acel moment;
- puterea principală ce mobilizează procesul istoric este rațiunea. Totul ce se întâmplă în istorie se produce după voința omului, procesul istoric se formează din acțiunile oamenilor, iar voința omului este doar expresie a gândirii lui, exprimate în acțiune. Fiecare subiect istoric, în funcție de situație, loc și timp, acționează pe cât e posibil în concordanță cu rațiunea sa. Omul nu este numai rațiune ori afecte. Pasiunile sale sunt pasiunile unei ființe raționale, iar gândurile sale sunt gândurile ființei afectuoase; mai mult ca atât, fără pasiune nu există nici gândire și nici acțiune;
- dacă istoria este istoria gândirii, atunci procesul istoric, în fundamentele sale, este un proces logic. Orice transformare istorică este mai întâi o transformare logică. Încadrată în timp, Istoria este o varietate a

logicii în care relațiile logice nu sunt schimbate, ci reduse ori multiplicare. Astfel, mișcările în istorie niciodată nu sunt întâmplătoare, dar totdeauna necesare, iar cunoașterea istoriei nu este empirică, ci apriorică, deoarece noi putem stabili necesitatea acestui proces.

O atitudine critică față de opera filosofului german are B.Croce, care susține că toată filosofia istoriei hegeliene este o eroare enormă, produsă din confundarea contradicției și a diferenței. Noțiunile se află în relația logică de contradicție, dar obiectele individuale sunt doar simple exemple de noțiuni și nu sunt în relații de contradicție, ci de deosebire, diferențiere. Istoria este o evoluție a acțiunilor individuale ale oamenilor și civilizațiilor. De aceea, în concepția lui B.Croce, în istorie nu este prezentă dialectica [2].

Urmașii lui Hegel i-au dezvoltat conceptele aplicate la diferite domenii: economie, religie. Astfel, K.Marx în lucrarea sa fundamentală *Capitalul* întoarce dialectica hegeliană „cu picioarele pe pământ”. Spre deosebire de dialectica hegeliană în care Ideea trece prin Natură și se întoarce în Spirit, K.Marx fundamentează o dialectică care începe cu Natura și trece în Gândire, ca să se reîntoarcă în Natură.

Alături de dialectica hegeliano-marxistă, perioada istoricismului mai cunoaște și orientarea pozitivistă, reprezentanții căreia promovau următoarele: filosofia istorică trebuie să se preocupe de descrierea legilor și tendințelor care dirijează evenimentele și faptele istorice, adică susțineau transformarea istoriei într-o știință de genul științelor naturii [10, p.10]. Pozitivismul este o filosofie ce stă în slujba științei, la fel cum filosofia medievală era în slujba teologiei, fiind centrată pe următoarele fundamente: stabilirea faptelor prin metoda observației directe; descoperirea legităților prin inducție.

A.Comte, în această situație, a înaintat ideea că faptele istorice trebuie folosite în calitate de materie primă pentru ceva mult mai interesant și important decât ele însele. În așa fel se fundamentează sociologia, care trece de la descoperirea faptelor despre viața omului (ceea ce trebuie să facă istoricii) la căutarea legăturilor cauzale între aceste fapte. S-a susținut, astfel, că există legi sociale, demonstrabile prin observație pozitivă și utilizabile, conform îndrumărilor sociologiei, în guvernarea popoarelor [1]. Sarcina istoricilor, conform acestei teorii, este de a stabili faptele prin analiza lingvistică, dar nu de a descoperi legități, ceea ce a separat sociologia de istorie.

Pozitivismul a influențat considerabil istoriografia secolului al XIX-lea, mai mult decât metoda alegerii numeroaselor fapte istorice fără analiza lor atomală. În opinia pozitivistilor, există două reguli metodologice, referitoare la aprecierea faptelor istorice, la identificarea noțiunilor de fapt științific și fapt istoric. Faptul științific este ceea ce se dă prin senzații, nemijlocit, pe când faptul istoric este mijlocit, el trebuie restabilit în conștiința istoricului prin legături logice, documente, tradiții etc. Prima regulă se rezumă astfel: orice fapt trebuie privit ca obiect care poate fi cunoscut printr-un act cognoscibil aparte sau în procesul cercetării. În acest context tabloul cunoașterii istorice se împărțea într-o totalitate de fapte mărunte, infinite la număr, fiecare din ele aparținând unei cercetări aparte. Următoarea regulă: orice fapt este completat de celelalte și de cercetător; în așa fel, toate elementele subiective, sugerate din punctul de vedere al istoricului, trebuie lichidate.

Aceste reguli au avut o importanță metodologică pentru cercetarea istoriei, avându-se în vedere că prima îi învață pe istorici să fie atenți și riguroși în privința amănuntelor, iar a doua – să excludă din cercetare propriile reacții emotive. Totuși, fiind exagerate, aceste reguli au dus la erori istorice enorme: minuțiozitatea reducea posibilitatea stabilirii unui tablou universal istoric, iar a doua regulă reducea relatarea istoriei la o expunere lipsită de concluzii, de valoarea și importanța unor sau altor momente istorice, ceea ce îi lipsea pe cititori de înțelegerea modului de a percepe oamenii din alte timpuri.

De asemenea, ei sunt departe de interogații de felul: cum e posibilă cunoașterea istorică? cum și în ce condiții istoricul poate reproduce evenimente la care nu are acces direct? Toate acestea au dus la critici serioase din partea celor ce au instaurat prin modul lor de gândire o nouă epocă, cea contemporană.

Filosofia istoriei, care era determinată de gândirea istoricistă, se transformă într-o orientare anistorică, preponderent preocupată de problema interpretării și comunicării, renunțând, alături de cultul rațiunii, la ideea progresului în istorie, iar alături de hermeneutică, susține ideea lipsei obiectivității cunoașterii istorice.

În conceptele anistorice este prezentă atitudinea negativă față de încercarea de a investi în istorie un sens și nu admit ideea evoluției ei către un scop. De asemenea, este respinsă ideea că istoria și conștiința istorică sunt criterii de determinare a valorilor. Filosofia anistorică începe cu exponenții filosofiei vieții, a hermeneuticii filosofice și se încheie cu filosofia postmodernă.

Deși nu există o limită strictă în ceea ce privește începutul perioadei contemporane în filosofie, analizăm filosofia anistorică, pornind de la W.Dilthey și O.Spengler până la postmodernism, nu înainte însă de a examina concepția nietzscheiană despre istorie, ea fiind deosebită prin caracterul ei revoluționar pentru filosofia occidentală, precum este întreaga operă filosofică a marelui gânditor german.

F.Nietzsche enunță ideile sale anistorice în lucrările *A doua considerație inoportună. Despre foloasele și daunele istoriei pentru viață și Omenesc prea omenesc*. Conceptele cu care operează F.Nietzsche în teoria sa despre istorie sunt: excesul de istorie anihilează umanul, antiistoricul „asigură noutatea”, metaistoricul – locul unde a luat naștere evenimentul istoric, supraistoricul – „situația în care omul nu mai participă la istorie” [8, p.53]. În concepția sa, istoria, ca pură știință suverană, ar trebui să reprezinte un soi de concluzii și bilanț al vieții pentru umanitate. Educația istorică nu e un lucru benefic pentru viitor decât din perspectiva unui curs al vieții, nou și puternic, a unei culturi în devenire. F.Nietzsche înaintea trei tipuri de istorie: *monumentală* în care trecutul e prezentat drept model, deci „rescris”; *tradițională*, cunoscută că pune accent pe tradiții, nu permite privire amplă, ieșire din istorie și *critică*, care presupune ruperea de la trecut, cercetare, condamnare pentru greșeli, acesta fiind modelul susținut de autor.

În concepția filosofului german, „surplusul” de istorie duce la profilarea raportului contrar dintre intern și extern, perturbarea instinctelor poporului, la ideea nocivă că omenirea a ajuns la bătrânețe, stare ironică față de sine, paralizia forțelor vitale. „Numai omul puternic va suporta istoria, iar cei slabi vor fi complet eliminați din ea” [8, p.56].

Importantă pentru cercetarea noastră este ideea referitoare la obiectivitatea cunoașterii istorice. Obiectivitate înseamnă, în concepția lui F.Nietzsche, stare de spirit în care istoricul examinează un eveniment ținând cont de toate motivațiile și consecințele lui cu atâta acuratețe, încât acel eveniment nu l-ar putea influența în nicio măsură. Conform concepției lui F.Nietzsche, trecutul nu-l putem tâlmăci decât pornind de la cel mai înalt punct de forță din realitate [8]. Astfel, F.Nietzsche se alătură tradiției interpretative stabilite mai târziu în filosofia contemporană.

Expunând teoriile specifice perioadei contemporane, nu putem trece cu vederea concepția lui H.Rickert, care în *Probleme ale filosofiei istoriei, Știință a naturii și știință a culturii* a continuat ideea lui W.Windelband, care deosebește științe generale și individualizatoare, dar și științe apreciative și neapreciative, de unde concluzionează că există patru tipuri de științe: neapreciativă și generalizatoare, acestea fiind științele exacte; neapreciative și negeneralizatoare, ca exemplu pot fi geologia, biologia; apreciative și generalizatoare, din care fac parte științele sociale, economice, jurisprudența; apreciative și negeneralizatoare, care, desigur, este însăși istoria. Astfel, menționând contribuția lui H.Rickert în dezvoltarea filosofiei istoriei, noi accentuăm totuși că istoria nu este formată doar din fapte individuale, dar și din relatări „ale cuiva” care, fiind prezent azi, percepe trecutul, îl reconstruiește.

Fondatorul hermeneuticii moderne W.Dilthey, precursorii căruia au fost W.Windelband și H.Rickert, a ținut cont în concepțiile sale de diferența netă stabilită de Im.Kant și Hegel între natură și istorie. Acest lucru l-a încurajat să încerce o explicație între cele două tipuri de știință. Prin prisma diferenței dintre axiologic și gnoseologic, filosoful german delimitează legile naturii, care aparțin rațiunii judicative și norme, care aparțin rațiunii apreciative. Pentru W.Dilthey norma nu e un principiu de explicare, ca legea naturii, ci un principiu de apreciere [3].

Reieșind din aceasta, a fost formulat scopul științelor naturii, care se intervede în formularea legităților generale, iar al istoriei – în descrierea faptelor individuale. W.Dilthey le numește *știință nomotetică* și *știință ideografică*. În ceea ce privește istoria, cercetătorul este împotriva înregistrării simple a faptelor.

Influențat de H.Rickert și W.Windelband, W.Dilthey a formulat principiul relativismului nepremeditat, conform căruia istoricul este limitat de epoca în care trăiește, simte, reflectează. Critica rațiunii istorice W.Dilthey o expune în *Introducere în științele spiritului*, în care menționează că științele spiritului nu alcătuiesc un ansamblu de o constituție logică analoagă alcătuirii cunoașterii naturii, conexiunea lor s-a dezvoltat istoricește. Materialul acestor științe îl alcătuiește realitatea social-istorică, așa cum ea ca tip a fost conținută în conștiința umanității. Principiul acestor științe este conștiința asupra raportului adevărului lor cu realitatea, critica rațiunii istorice este capacitatea omului de a se cunoaște pe sine însuși, precum și societatea, și istoria create de el.

W.Dilthey, concomitent cu ideea de a înlocui critica rațiunii pure kantiene prin „critica rațiunii istorice”, căuta o modalitate de a pune conștiința istorică în locul pe care îl ocupă la Hegel Cunoașterea Absolută [3]. Hegel includea istoria în Cunoașterea Absolută, W.Dilthey, însă, admite variațiile continue în interpretarea condițiilor istorice. În așa fel, pentru W.Dilthey scopul cunoașterii istorice este de a învinge propria relativitate, justificând, astfel, obiectivitatea cunoașterii în domeniul științelor umane.

W.Dilthey concepea întemeierea științelor spiritului pe știința psihologică, iar istoria o identifica cu viața. Astfel, categoriile cu care operează filosoful sunt: trăire, înțelegere, expresie, sens, semnificație, valoare, structură etc.

Trăirea este însăși realitatea, înțelegerea fiind „relația elementelor vieții față de întreg, prin apel la trecut”, de unde rezultă că înțelegerea e relativă, căci trebuie să ajungi la moarte ca să ai viața în totalitate, trebuie să ajungi la sfârșitul istoriei ca să o poți avea în totalitate. Istoria, susține el, fiind realizarea vieții în timp sau la moment, poate fi privită categorial, drept raportarea elementelor la întreg. Ea nu trebuie atribuită obiectelor existente în repaos și atinse de subiect; aceste obiecte formează o unitate doar în raport cu personalitatea, cu viața în care sunt incluse [3].

În esență, W.Dilthey pledează împotriva stabilirii în istorie a unui sens și scop unic, precum se susținea în filosofia clasică a istoriei, iar de la trăire, înțelegere, comprehensiune, expresie cercetătorul ajunge să susțină subiectivitatea cunoașterii istorice: ceea ce este fapt istoric depinde mult de perceperea lui de către cercetător și de exprimarea lui. În comparație cu G.Simmel, care considera că istoria este o proiecție iluzorie a propriilor noastre trăiri de conștiință pe ecranul curat al trecutului, W.Dilthey susține că istoria este cunoașterea trecutului în prezent, autocunoașterea de către istoric a propriului suflet, care învie și re trăiește din nou experiența trecutului în prezent.

Astfel, istoria este o succesiune de sensuri și valori și niciuna din ele nu are un caracter absolut. Comparativ cu filosofii clasici, pentru care istoria este un proces spre scop, iar sensul presupune o finalitate, W.Dilthey percepe istoria ca devenire.

Precursorii lui W.Dilthey, W.Windelband și H.Rickert, reprezentau curentul neokantian, B.Croce și R.G. Collingwood au fost urmașii lui Hegel, oferindu-ne o nouă interpretare a filosofiei hegeliene, dar și unii, și alții au contribuit la elaborarea filosofiei contemporane a istoriei.

Deosebirea fundamentală între teoria spiritului la B.Croce și historicismul lui Hegel este următoarea: formele spiritului nu sunt argumentate într-o devenire, nu decurg una din alta, ci coexistă. Formele spiritului, după B.Croce, nu sunt succesive, ci simultane, nu sunt opuse, ci distincte [2].

Astfel, menționăm că conceptele fundamentale în teoria lui B.Croce sunt cele referitoare la expresie și intuiție. Prin expresie el înțelege nu doar pe cele lingvistice și nelingvistice (expresivitatea artei, de exemplu). Conceptul de expresie cuprinde toate posibilitățile omului, prin care B.Croce tinde să demonstreze caracterul neintelectiv al intuiției. „Orice intuiție este expresie”, conchide el.

Analizând teoria lui B.Croce asupra istoriei, deosebim următoarele etape de formare: prima reprezintă identitatea istoriei cu arta (istoricul descrie fapte, numai că artistul întruchipează fapte și obiecte posibile, pe când istoria – ceea ce a fost realizat); în cea de-a doua istoria este interpretată prin prisma logică, fiind o teorie a gândirii; urmează istoria și filosofia; istoria și natura; ultima etapă presupune autonomia istoriei, unde se accentuează că obiectul istoriei este nu trecutul ca atare, ci cel despre care avem dovezi.

De asemenea, susținem că istoria adevărată nu conține posibilul, ea permite istoricului să afirme doar ceea ce îi impun faptele puse la dispoziție.

Astfel, pentru a defini istoria, filosoful italian pornește de la distincția cunoașterii prin imaginație sau prin intelect, cunoașterii individualului sau cunoașterii universalului, a lucrurilor considerate fiecare în parte sau cunoașterii relațiilor, ori, în sfârșit, cunoaștere producătoare de imagini sau producătoare de concepte. După definirea fiecărui tip de cunoaștere, B.Croce face următoarele concluzii: „Ceea ce rămâne precis în urma acestor explicații este că două sunt formele fundamentale și pure ale cunoașterii: intuiția și conceptul, arta, știința și filosofia, topind în ele istoria, care este o rezultată a intuiției pusă în contact cu conceptul” [2].

R.G. Collingwood este, în mare măsură, influențat de B.Croce, având în vedere dezvoltarea problematicii filosofiei istoriei și culturii. În comparație cu H.Rickert și W.Windelband, care argumentează diferența dintre științele spiritului și cele ale naturii și susțin necesitatea utilizării diferitelor metode de cercetare, idee dezvoltată în continuare de W.Dilthey, B.Croce și R.G. Collingwood, ultimii au analizat istoria alături de celelalte forme ale experienței umane: arta, religia, știința, filosofia. Ceea ce unește teoriile lor este susținerea directă sau indirectă a subiectivității în cunoașterea istorică și căutarea sarcinii istoricului pentru o activitate eficientă.

Concepția lui W.Dilthey în continuare a fost dezvoltată de M.Heidegger [6], care în repetate rânduri constata criza istoriografiei moderne. M.Heidegger consideră că aceasta nu este cu nimic mai bună decât mitologia și poetica, care, de asemenea, oferă unele cunoștințe despre lume. Orice tentative de a privi istoria dintr-o parte, de a se înălța deasupra ei, ceea ce e tipic pentru știința istorică, sunt sortite eșecului. M.Heidegger propune elaborarea problemei celor trei istorii: istoria individului, istoria existentului și istoria ființei. În sfârșit, filosoful german ajunge la concluzia că istoria se întâlnește foarte rar. Istorie este numai acolo unde se pronunță hotărârea inițială privind existența adevărului. Pentru M.Heidegger, ca și pentru W.Dilthey, comprehensiunea și interpretarea sunt elemente imanente existenței umane.

Istoricitatea este prezentă în orice raport de cunoaștere, ea este parte componentă atât a celui ce cunoaște, cât și a ceea ce este cunoscut, a obiectului și a subiectului cunoașterii. Aceștia sunt „istorici”, adică ambii au modul de a fi ai istoricității. Pentru M.Heidegger, menționează H.Gadamer, „faptul că noi nu putem vorbi de istorie din considerentul că suntem noi înșine istorici semnifică faptul că anume istoricitatea ființei umane, în veșnica mișcare de cunoaștere și uitare, permite reîntoarcerea trecutului la viață” [4, p.53-54].

Valoroase teoretizări asupra problemelor legate de metodele și obiectul cercetării științei istorice descoperim în conceptele istoricilor români A.Xenopol, N.Iorga și V.Pârvan care, spre deosebire de contemporanii lor occidentali, erau determinați de nevoile interioare ale științei istorice.

Putem menționa, în acest context, valoarea gnoseologică și metodologică pentru dezvoltarea filosofiei istoriei de la sfârșitul secolului al XIX-lea, a ideilor filosofului și istoricului român A.Xenopol care, spre deosebire de concepțiile lui W.Windelband și H.Rickert, cercetează problematica gnoseologică prin prizma relației obiect-subiect în cadrul problemei fundamentale a filosofiei. A.Xenopol depășește tratarea empiristă, caracteristică epocii, oferindu-i cercetării istorice „făclia științei”, susținând că, de fapt, știința nu este decât reproducerea rațiunii lucrurilor în rațiunea omenească, „rațiunea pentru care adevărul obiectiv este greu sau imposibil de realizat, fie din cauza mijloacelor de investigare sau de imixtiunea elementului personal – e absolut indiferentă de scopul pe care îl urmărește știința. Dacă aceste obstacole vor fi înlăturate și în măsura în care vor fi, știința își va extinde imperiul” [11, p.129].

Concepția lui V.Pârvan despre istorie se afirmă într-o perioadă istorică cu profunde transformări și mutații în sfera gândirii filosofice, determinate și de apariția unor domenii specializate ale acesteia. Pentru el, obiectul cunoașterii istorice îl reprezintă devenirea creatoare a umanității, limitând însă știința istorică la istoria omului. Istoria și filosofia pentru V.Pârvan trebuie să realizeze tema lor comună, care este redarea unitară a spiritualului omenesc cu istoria lumii.

Principalele coordonate ale logicii și ale judecății istorice ale lui N.Iorga sunt formulate în volumul său *Generalități cu privire la studiile istorice* [7]. Istoric cu renume mondial, el continuă viziunea raționalist-dialectică și umanistă. Este incontestabil efortul pe care l-a depus savantul în studiul realității istorice în complexitatea și dinamica ei, care a depășit unele limite de concepție, conducând la interpretarea unor domenii – concepte ale vieții sociale (meșteșug, agricultură, comerț, cultură etc.) și a altor aspecte ideologice, care au avut tangențe cu orientările și școlile istorice din epocă. N.Iorga subliniază în opera sa caracterul autonom al istoriei. El se disociază de alți istorici, inclusiv de dascălul său A.Xenopol, în încercările de a stabili de pe poziții metafizice sfera și domeniul cercetării istorice, considerându-le lipsite de probitate științifică. Însă, trecând totuși peste momentele specifice ale concepției sale, este de menționat semnificația axiologică pe care o atribuie savantul istoriei, ce trebuie dusă în slujba interesului social, prin care se înfățișează progresul istoric, susținut de „permanențele istorice” (factorii care stau la baza constituirii unui popor, culturi, civilizații – pământul, rasa și ideea) [7, p.271].

Problema periodizării în istorie la etapa actuală este cercetată de filosoful rus C.M. Kantor, care concepe fenomenul istoriei parcurgând șase etape, fiecare dintre ele având la bază un fenomen, un nume. La baza primei etape a stat Moisei, primul proroc evreu, salvator și revoluționar, protagonistul celei de-a doua etape a fost prorocul Isaia, cea de a treia i-o datorăm lui Iisus Hristos, a patra etapă este perioada ce începe cu apariția primilor creștini în Roma până la sfârșitul Epocii Moderne, cea de-a cincea îi are ca fondatori pe K.Marx și F.Engels, „care formau lumii noi principii și o pregăteau la luptă pentru scopul istoriei, care, în concepția lui K.Marx, trebuia să finalize cu constituirea unei societăți libere” (Кантор, 2009, 49). A șasea etapă aparține Revoluției din octombrie 1917, etapă în care, pentru început, Rusia nu era considerată de către Occident drept societate istorică, iar din perspectivă spirituală ea a depășit asemenea societăți ca Germania, Italia, Franța, Spania și SUA [13, p.50]. Paradigma acestei etape s-a epuizat, deoarece partidul comunist, constituit ca internațional, s-a transformat în național și a degradat. Principiile societății bazate pe clase au fost constituite cu accent etnic și religios. Menționăm faptul că concepția respectivă are un caracter escatologic. O interpretare asemănătoare, prin care se deosebesc tot șase vârste ale istoriei, în analogie cu șase zile ale creației, aparține ilustrului filosof al Evului Mediu Aureliu Augustin. În cazul filosofului rus, istoria este la fel ca și viața individului, fiind scurtă și perdeterminată, „istoria a început peste milioane de ani de la apariția omului și se va sfârși la fel cu milioane de ani înaintea dispariției omenirii”. Conform acestei viziuni, putem susține că pentru C.M. Kantor sfârșitul istoriei este determinat de sterilitatea creației și de epuizarea viziunii elitei creatoare.

Concluzii

Omul contemporan este orientat spre satisfacerea necesităților aflate în permanentă creștere și perfecționare calitativă. Produs în ritmul universalizării și dinamizării societății globale, omul și societatea dezvoltă la maxim un egoism ontologic, creând posibilitatea constituirii societății de consum, unde consumatorul este concentrat doar asupra necesităților de ordin material. Individul într-o astfel de societate devine un om neîmplinit, nerealizat, care nu mai participă la transformările societății, dar se confruntă cu mari dificultăți, atunci când trebuie să reacționeze la provocările de ordin intern și extern. Astfel apare posibilitatea aflării individului într-o stare de incertitudine permanentă care duce inevitabil la apăsare și face posibilă manipularea conștiinței, ștergerea trecutului și a valorilor, a umanului. Reieșind din concluziile care s-au conturat, formulăm următoarele recomandări:

✓ Pentru a înțelege realitatea este necesară înțelegerea filosofică atât a propriei istorii, cât și a celei universale, care este supusă, în ultimul timp, unor crize sociale permanente, iar omul e supus unor frustrări existențiale. Trebuie de conștientizat că responsabilitatea pentru existența socială nu ține doar de membrii elitei politice, dar, în special, de elita intelectuală, după care urmează celelalte elite și, evident, membrii societății ca participanți direcți la marea acțiune istorică. Recomandăm, astfel, Ministerului Educației din Republica Moldova să adopte măsuri în scopul corelării concepțiilor filosofice cu cele din domeniul conexe al științelor socioumanistice la nivelul curriculei școlare și universitare, în vederea coerenței sistemului de cunoștințe științifice ce trebuie predat în cadrul învățământului preuniversitar și universitar. De asemenea, este necesară extinderea cercetărilor asupra identificării și corectării conceptelor eronate despre filosofie și istorie deținute de elevi și studenți.

✓ În cazul în care pornim de la axioma că nu politica determină viitorul societății, ci școala, recomandăm introducerea, în cadrul învățământului superior, a unor noi specializări ce ar contribui la formarea personalităților capabile să adopte decizii, ținând seama de dinamica proceselor contemporane și de schimbările pe care le poate suferi omul, ca acesta să nu-și piardă „Eu-l” ca ființă istorică, ca membru al unei comunități cu valori și tradiții, dar în același timp să conștientizeze necesitatea perspectivei.

✓ Dezbaterile științifice susținute la cel mai înalt nivel la foruri naționale și internaționale trebuie să conducă la o elaborare de pe poziția de la începutul sec. al XXI-lea a unei paradigme care ar reglementa relația fundamentală dintre istorie și om, dintre dezvoltarea realității istorice și conștiința istorică. Aceasta din urmă înregistrează în cadrul transformărilor din ultimul timp mutații care, după perioada ideologiilor sterile ale sec. al XX-lea, traversează progresele și regresele civilizației tehnocratice a acestui început de mileniu. Acest fapt demonstrează necesitatea elaborării unor noi teorii ale dezvoltării societății contemporane, care ar viza și ar prognoza efectele mondializării.

Bibliografie:

1. COMTE, A. *Discurs asupra spiritului pozitiv*. București: Editura Științifică, 1999. 131 p. ISBN 973-44-0221-8
2. CROCE, B. *Contribution à la critique de moi-même*. Paris: PUF, 1976. 112 p. ISBN 9782930560199
3. DILTHEY, W. *Introduction a l'étude de science humaines*. Paris: PUF, 1992. 526 p. ISBN 431627970
4. GADAMER, H. *L'expérience intérieure du temps et l'échec de réflexion dans la pensée occidentale*. Vol. Le temps et les philosophies, Paris: Du Senil, 1998, 248 p.
5. HEGEL, G.W.F. *Prelegeri de Filosofie a Istoriei*. București: Humanitas, 1997. 424 p. ISBN 973-28-0635-4
6. HEIDEGGER, M. *Repere pe drumul gândirii*. București: Humanitas, 1988. 448 p. ISBN 0730-as
7. IORGA, N. *Generalități cu privire la studiile istorice*. Ediția a IV-a. Iași: Polirom, 1999. 400 p. ISBN 973-683-378-X
8. NIETZSCHE, F. *A doua considerație inoportună. Despre folosul și neajunsurile istoriei pentru viață*. București: Ararat, 1994. 112 p. ISBN 973-96682-3-2
9. POPPER, K. *Mizeria istoricismului*. București: ALL Educațional, 1998. 144 p. ISBN 973-571-176-1
10. SAHARNEANU, E. *Sensul și orientările procesului istoric contemporan*. Iași: Ștefan Lupașcu, 2002. 234 p. ISBN 9975-70-014-4
11. XENOPOL, A.D. *Teoria istoriei*. București: Editura Fundației Culturale Române, 1997. 366 p. ISBN 9735771209, 9789735771201
12. КОЛЛИНГВУД, Р.Дж. *Идея истории. Автобиография*. Москва: Наука, 1980. 488 с. ISBN 97-80.0504000000
13. КАНТОР К.М. Очаги истории. В: *Вопросы философии*, 2009, №3, с.32-53. ISSN 0042-8744

Prezentat la 21.05.2015